

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

برنامه‌ریزی اقتصادی

مبانی، اصول و روش‌ها

مؤلفان:

دکتر مهدی صادقی شاهدانی

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق علیه السلام

عادل قویلد

دانش‌آموخته دانشگاه امام صادق علیه السلام

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: برنامه‌ریزی اقتصادی؛ مبانی، اصول و روش‌ها
مؤلفان: دکتر مهدی صادقی شاهدانی و عادل قوبدل
ناشر: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام
صفحه‌آرا: رضا عبداللهی
ویراستار ادبی: مهسا قنبری علایی
طراح جلد (یونیفرم): محمد روشنی
نمایه‌ساز و ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دیبا
چاپ و صحافی: چاپ سپیدان تهران
چاپ اول: ۱۳۹۶
قیمت: ۲۵۵/۰۰۰ ریال
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۹۳-۲

تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی: ۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
فروشگاه اینترنتی: www.ketabesadiq.ir • E-mail: press@isu.ac.ir

سرشناسه: صادقی شاهدانی، مهدی، ۱۳۴۱-
عنوان و نام پدیدآور: برنامه‌ریزی اقتصادی؛ مبانی، اصول و روش‌ها / تألیف مهدی صادقی شاهدانی و عادل قوبدل.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۴۱۶ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۹۳-۲
شناسه افزوده: قوبدل، عادل، ۱۳۷۲-
موضوع: رشد اقتصادی -- برنامه‌ریزی
موضوع: سیاست اقتصادی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ب ۴ ص ۲ HD ۸۷/۵
رده‌بندی دیوبی: ۳۳۸/۹
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
شماره کتابشناسی ملی: ۴۸۸۴۰۴۷

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

۱۳	..... سخن ناشر
۱۵	..... مقدمه
۱۹	..... فصل اول. جایگاه دخالت دولت در نظام اقتصادی
۱۹	..... مقدمه
۲۰	..... دولت چیست؟
۲۴	..... پیش‌بینی، دخالت یا کنترل
۲۶	..... ضرورت دخالت‌های دولت
۳۳	..... زمینه‌های دخالت دولت در اقتصاد
۳۵	..... نقص بازار
۳۶	..... شکست بازار و انحراف از بهینگی
۴۲	..... اطلاعات نامتقارن
۴۵	..... تولید کالای عمومی
۴۶	..... تصمیم‌گیری غیرعقلایی در بازار
۴۶	..... عدم واکنش سریع عوامل بازار
۴۸	..... گسستگی و ناهمگنی کالاها
۴۹	..... هزینه مبادله
۵۰	..... توزیع درآمد
۵۱	..... اهداف اقتصاد کلان
۵۲	..... قوانین اقتصادی و غیراقتصادی
۵۳	..... حفاظت از مشتری
۵۳	..... حفاظت از صنایع
۵۵	..... مالکیت‌های دولتی
۵۶	..... سیاست‌های ضد تشکیل اتحادیه‌های بزرگ

۵۶	.....	ابزارهای دخالت‌های دولت
۵۸	.....	فناوری، نوآوری و دخالت‌های دولت
۶۱	.....	دخالت‌هایی که به سبب شکست دولت پدید می‌آید
۶۲	.....	هزینه‌های وجود دولت
۶۹	.....	نتیجه‌گیری
۷۱	.....	فصل دوم. ضرورت برنامه‌ریزی
۷۱	.....	مقدمه
۷۲	.....	نیاز به برنامه‌ریزی
۸۳	.....	ذات برنامه و هدف از برنامه‌ریزی
۸۴	.....	یک برنامه چه چیزی را در پی دارد؟
۸۵	.....	استراتژی‌های برنامه‌ریزی
۸۶	.....	فرایند برنامه‌ریزی
۸۹	.....	روش‌شناسی محاسباتی برنامه‌ریزی
۱۰۲	.....	دشواری‌های برنامه‌ریزی‌های اقتصادی
۱۰۷	.....	نتیجه‌گیری
۱۰۹	.....	فصل سوم. ابعاد اقتصادی مختلف برنامه‌ریزی
۱۰۹	.....	مقدمه
۱۱۰	.....	طراحی سیاست‌های مناسب در ابعاد مختلف اقتصاد
۱۲۲	.....	سیاست‌های درآمدی
۱۲۴	.....	برآورد اقتصادی
۱۲۴	.....	اهداف بخش خصوصی
۱۲۶	.....	صنایع پیشتاز
۱۲۹	.....	سیستم قیمت
۱۳۰	.....	اقتصاد پی‌آمدهای خارجی
۱۳۲	.....	صنایع نوپا
۱۳۴	.....	تجارت‌های خارجی
۱۳۶	.....	خودکفایی در تولید
۱۳۸	.....	تفاوت منطقه‌ها در پتانسیل‌ها
۱۴۴	.....	توزیع درآمد

۱۴۴	رشد در مقابل توزیع
۱۴۶	درآمدهای کشاورزی
۱۴۸	تفاوت در مهارت‌ها
۱۴۸	برنامه‌ریزی‌ها برای بخش عمومی
۱۵۲	رسیدن به وضعیت ایدئال
۱۶۹	نتیجه‌گیری
۱۷۱	فصل چهارم. تاریخچه و تعاریف برنامه‌ریزی
۱۷۱	مقدمه
۱۷۲	برنامه‌ریزی در گذر زمان
۱۷۹	تجربه برنامه‌ریزی در طول تاریخ
۱۸۳	تعاریف برنامه‌ریزی
۱۸۵	نتیجه‌گیری
۱۸۷	فصل پنجم. طبقه‌بندی و انواع برنامه‌ریزی
۱۸۷	مقدمه
۱۸۷	انواع مختلف برنامه‌ریزی
۱۹۲	برنامه‌ریزی در زمان جنگ و تحریم
۱۹۳	برنامه‌ریزی اقتصادی
۱۹۵	برنامه‌ریزی منطقه‌ای و شهری
۱۹۷	برنامه‌ریزی برای توسعه‌های اجتماعی و فرهنگی
۱۹۷	برنامه‌ریزی برای افزایش رفاه اجتماعی
۱۹۸	برنامه‌ریزی برای استفاده از منابع طبیعی و انسانی
۱۹۸	برنامه‌ریزی تحلیلی
۲۰۰	طبقه‌بندی برنامه‌ریزی از نظر سطح
۲۰۰	برنامه‌ریزی در سطح ملی
۲۰۵	برنامه‌ریزی در سطح بخشی و منطقه‌ای
۲۰۷	طبقه‌بندی برنامه‌ریزی از نظر ماهیت
۲۰۸	برنامه‌ریزی هدایتی از مرکز (برنامه‌ریزی دستوری)
۲۱۳	مدل‌های اقتصاد سوسیالیستی
۲۱۵	برنامه‌ریزی در اقتصادهای ترکیبی (برنامه‌ریزی ارشادی)

۲۲۰	مدل‌های برنامه‌ریزی در اقتصاد ترکیبی
۲۲۱	اصول مدل
۲۲۵	طبقه‌بندی برنامه‌ریزی از نظر زمان
۲۲۶	برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت
۲۲۷	برنامه‌ریزی‌های میان‌مدت
۲۳۱	برنامه‌ریزی بلندمدت
۲۳۴	نتیجه‌گیری
۲۳۹	فصل ششم. تجربه برنامه‌ریزی در کشورهای اسلامی و جمهوری اسلامی ایران ...
۲۳۹	مقدمه
۲۴۱	برنامه‌ریزی در کشورهای اسلامی
۲۴۶	بررسی عوامل مشترک و تهدیدکننده در برنامه‌ریزی برای کشورهای اسلامی
۲۴۷	نیاز به برنامه‌ریزی در کشورهای اسلامی
۲۴۸	تجربه برنامه‌ریزی‌های توسعه اقتصادی در ایران
	تجربه برنامه‌ریزی در برنامه‌های اول تا پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران
۲۵۳	برنامه اول توسعه جمهوری اسلامی ایران
۲۵۴	برنامه دوم توسعه جمهوری اسلامی ایران
۲۵۶	برنامه سوم توسعه جمهوری اسلامی ایران
۲۵۸	برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران
۲۶۱	برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران
۲۶۲	نتیجه‌گیری
۲۶۵	فصل هفتم. طراحی سیاست‌ها در برنامه‌ریزی
۲۶۵	مقدمه
۲۶۶	طراحی سیاست‌ها و مدل‌سازی
۲۷۱	طراحی سیاست‌ها مبتنی بر اهداف یگانه و چندگانه
۲۷۴	شکل‌گیری سیاست‌ها: طراحی و ابزار
۲۷۵	روش‌های کمی در طراحی و تحلیل سیاست‌ها
۲۷۹	مروری کوتاه بر تاریخچه روش‌های کمی در طراحی و تحلیل سیاست‌ها
۲۸۱	نتیجه‌گیری

۲۸۵	فصل هشتم. دانش مدل‌سازی در برنامه‌ریزی
۲۸۵	مقدمه
۲۸۶	تحلیل‌های آماری و مدل‌سازی
۲۹۱	استفاده از مدل‌های ریاضی در برنامه‌ریزی
۲۹۶	اعتباریابی مدل‌های اقتصادی
۲۹۹	کاربردهای مدل‌های اقتصادی
۳۰۱	معرفی مدل‌های کاربردی در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی
۳۰۳	مدل‌های شبیه‌سازی
۳۰۵	چارچوب پایه در طراحی‌های مدل‌های شبیه‌سازی
۳۰۶	عرضه و تقاضا، و تمایل اقتصاد به هر بعد
۳۰۹	محورهای اساسی در طراحی مدل‌های شبیه‌سازی اقتصادی
۳۰۹	مدل‌های اقتصادسنجی
۳۱۱	مدل‌های تجمعی سازگار
۳۱۶	تحلیل‌های داده - ستانده ایستا
۳۱۸	مدل جریان‌های بین صنعتی
۳۲۰	فرض ضریب ثابت
۳۲۱	کاربردهای مدل داده - ستانده در برنامه‌ریزی
۳۲۲	ارزیابی انواع خاصی از پروژه‌های سرمایه‌گذاری
۳۲۳	تخمین تقاضا کل
۳۲۶	مدل‌های داده - ستانده پویا
۳۲۶	فروض اساسی
۳۲۹	تفاوت‌های موجود در معادلات پویا
۳۳۱	مدل‌های بهینه‌سازی
۳۳۲	بهینه‌سازی‌های خطی ایستا
۳۳۶	مدل‌های بهینه‌سازی پویا
۳۳۹	مدل‌های تعادل عمومی
۳۴۲	مدل‌های غیربهینه‌ساز
۳۴۲	مدل‌های با بازدهی ثابت
۳۴۵	تحلیل‌های هزینه فایده
۳۴۷	نتیجه‌گیری

۳۴۹	.....	فصل نهم. ارزیابی سیاست‌ها
۳۴۹	.....	مقدمه
۳۵۰	.....	ارزیابی سیاست‌ها
۳۵۰	.....	ارزیابی‌های زمانی و کارکردی
۳۵۱	.....	ارزیابی‌های درونی و بیرونی
۳۵۲	.....	سه فاز مهم در تاریخ توسعه فرایند ارزیابی
۳۵۳	.....	رویکرد اقتصادسنجی در ارزیابی سیاست‌ها
۳۵۴	.....	رویکرد ابزار - هدف (رهیافت تین برگن)
۳۵۵	.....	رویکرد توابع رفاه (رهیافت تایل)
۳۵۶	.....	رویکرد شبیه‌سازی
۳۵۸	.....	نتیجه‌گیری
۳۶۱	.....	فصل دهم. تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی
۳۶۱	.....	مقدمه
۳۶۲	.....	برنامه‌ریزی کلان
۳۶۶	.....	برنامه‌ریزی‌های بخشی
۳۷۱	.....	برنامه‌ریزی پروژه
۳۷۲	.....	اقتصادهای خاص برای جغرافیاهای خاص
۳۷۴	.....	برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۳۷۴	.....	آمایش سرزمین
۳۷۹	.....	گزارش‌های آمایش سرزمین
۳۸۰	.....	تحلیل‌های زیست‌محیطی
۳۸۳	.....	تحلیل‌های اجتماعی و فرهنگی
۳۸۵	.....	تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی
۳۸۶	.....	نتیجه‌گیری
۳۸۹	.....	کلام آخر و جمع‌بندی
۳۹۳	.....	منابع و مأخذ
۳۹۳	.....	الف. منابع فارسی
۳۹۴	.....	ب. منابع لاتین
۴۰۳	.....	نمایه

فهرست جداول

جدول ۶-۱. مشخصات برنامه‌های عمرانی کشور قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران (۱۳۲۷-۱۳۵۷).....	۲۵۳
جدول ۷-۱. مقایسه رویکردهای نظریات دانش سیاست‌های اقتصادی.....	۲۷۰
جدول ۸-۱. نمونه‌ای از یک جدول داده - ستانده.....	۳۱۷

فهرست نمودارها

نمودار ۲-۱. روابط و جریان اطلاعات در میان نهادهای مسئول برنامه‌ریزی.....	۸۷
نمودار ۲-۲. جایگاه برنامه‌های جزئی در برنامه جامع.....	۸۸
نمودار ۳-۱. چرخه برنامه‌ریزی توسعه.....	۱۶۰
نمودار ۳-۲. فرایند تحلیل و بررسی.....	۱۶۱
نمودار ۳-۳. عوامل و مراحل برنامه‌ریزی.....	۱۶۳
نمودار ۳-۴. فرایند ارزیابی.....	۱۶۷
نمودار ۳-۵. شمایی از وضعیت ایدئال.....	۱۶۸
نمودار ۵-۱. طبقه‌بندی برنامه‌ریزی از نظر زمان.....	۲۳۷
نمودار ۷-۱. مدل روابط انواع نظریه‌های مربوط به اجرای سیاست‌ها.....	۲۷۰
نمودار ۸-۱. طبقه‌بندی مدل‌های مورد استفاده در برنامه‌ریزی.....	۳۰۳
نمودار ۱۰-۱. متغیرها و مدل‌های برنامه‌ریزی کلان.....	۳۶۴
نمودار ۱۰-۲. برنامه‌ریزی کلان.....	۳۶۵
نمودار ۱۰-۳. تشریح مرحله سوم در نمودار ۱۰-۱.....	۳۶۷
نمودار ۱۰-۴. بخش‌های مورد نیاز برنامه‌ریزی در اقتصاد.....	۳۶۸
نمودار ۱۰-۵. چرخه برنامه‌ریزی‌های بخشی.....	۳۷۰
نمودار ۱۰-۶. نقش برنامه‌ریزی منطقه‌ای در برنامه‌ریزی کلان (تکمیل نمودار ۱۰-۴ در مرحله سوم).....	۳۸۶
نمودار ۱۰-۷. ترتیب سطوح برنامه‌ریزی.....	۳۸۷

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) که از سوی ریاست فقید دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند. از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می سازد.

از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آنها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (علیه السلام) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت (ان‌شاءالله).

وَلِلَّهِ الْحَمْدُ

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

برنامه‌ریزی اقتصادی یکی از مباحث جدید علم اقتصاد است و شروع آن به سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم باز می‌گردد. اما در همین مدت این موضوع در میان کشورهای جهان بسیار مورد توجه قرار گرفته به طوری که نهادهای تصمیم‌گیری (اقتصادی) بدون استفاده از این ابزار قدم بر نمی‌دارند.

در این اثر ابتدا دولت و نقش آن در اقتصاد مورد بررسی قرار گرفته و به تبع آن تلاش شده تا جایگاه برنامه‌ریزی در پهنه اقتصاد روشن شود. در واقع دولت، نقش‌آفرین اصلی در سیاست‌گذاری در کشورهاست. در شرایطی که دخالت دولت برای قرار دادن کشور در مسیر رشد و اصلاح نقص‌ها و کاستی‌ها تلاش می‌کند، ضرورت برنامه‌ریزی هر چه بیشتر مشخص می‌شود. دولت نیازمند است که یک تناسب منطقی توزیع منابع به وجود بیاورد که دو اصل اساسی کارایی و عدالت در آن رعایت شود. این مهم به دست نخواهد آمد مگر آنکه با استفاده از ابزارهای مناسب و اقدامات کارشناسانه بتواند مسیری را طراحی کند که جریان منابع به بهترین نحو صورت بگیرد. آشکال برنامه‌ریزی با توجه به گرایش‌های سیاسی و فلسفی دولت‌ها متغیر است. سابقاً در دولت‌های سوسیالیستی برنامه‌ریزی‌های مرکزی و تصمیم‌گیری‌های کلان روش اصلی برنامه‌ریزی بود به طوری که دولت در تمام مواضع حضور داشت و برای آنها تصمیم‌گیری می‌کرد. اما با گذشت زمان روش‌های جدیدتری در میان دولت‌ها رواج پیدا کرد. دسته‌ای از آنها به سمت برنامه‌ریزی‌های رفاه حرکت کرده و دسته‌ای دیگر تلاش کردند تا نقش دولت را حداقل کنند و امور را به بخش‌های خصوصی اقتصادی واگذار کردند. در طی این سال‌ها با تغییرات زیادی که برنامه‌ریزی چه در فلسفه و چه در ابزار داشته است شاید مرزهای تفاوت در برنامه‌ریزی‌ها از این نظر کم‌رنگ‌تر شده باشد. اما با شناخت بیشتری که کشورها از این مفهوم پیدا کرده‌اند در

عین حال تفاوت‌های زیادی نیز در سبک‌های برنامه‌ریزی‌ها وجود دارد چرا که کشورها تلاش می‌کنند که برنامه‌ریزی‌ها منطبق ظرفیت‌ها و توانایی‌هایشان باشد. اما نمی‌توان گفت که برنامه‌ریزی دچار یک پلوراریزم شده است. بلکه با دقت در روش این برنامه‌ریزی‌ها می‌توان یک منطق واحد را در لابه‌لای این تفاوت‌ها شناسایی کرد.

برنامه‌ریزی یک مفهوم فرایندی و دارای مراحل مختلف است و این نگاهی است که در خلال مطالبی که در این نوشتار ارائه شده است تلاش می‌کند تا خواننده نیز با این عینک به برنامه‌ریزی نگاه کند. هر کدام از آن مراحل نیز خود متشکل از زیرشاخه‌هایی هستند که در کل برنامه‌ریزی را تشکیل می‌دهند. برنامه‌ریزی دارای سه بخش اصلی است. وضعیت موجود، مسیر حرکت متشکل از اقدامات اصلاحی و سیاست‌های رشد و وضعیت مطلوب. وضعیت مطلوب با توجه به اهداف مدنظر کشورها تعیین شده و با توجه به زمان‌بندی‌های مختلفی که برای اهداف در نظر گرفته می‌شود اعم از کوتاه‌مدت، بلندمدت و میان‌مدت، می‌تواند به وجود بیاید. نحوه هدف‌گذاری و چگونگی زمان‌بندی آنها یک پروسه کاملاً تخصصی است که تلاش شده در این مجموعه به آنها پرداخته شود. اما باید توجه کرد که ترسیم وضعیت مطلوب نیازمند شناختی مناسب از وضعیت موجود می‌باشد. کارشناسان و متخصصان با بررسی ابعاد و زوایای مختلف در کشورها، ظرفیت‌ها و استعدادها بالقوه را شناسایی می‌کنند. از طرفی سیستم‌های فعال در کشورها همیشه در بهترین حالت فعالیت نمی‌کنند و نیاز دارند که تحت ارزیابی قرار گرفته و کاستی‌های آنها شناسایی و برطرف شود. نقش اطلاعات در این پروسه‌ها بسیار کلیدی است. گرچه نمی‌توان ادعا کرد که اطلاعات کاملی برای این پروسه‌ها قابل فراهم کردن است اما با پیشرفت‌های تکنولوژیکی و فنی بسیار در این مسیر برنامه‌ریزان را یاری نموده است. در نتیجه بخشی از فرایند ترسیم و تعیین وضعیت مطلوب رابطه‌ای مستقیم با میزان شناخت از وضعیت موجود دارد.

در مسیر رسیدن از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب نیازمند دانش و ابزارهایی هستیم که برنامه‌ریزان با خدمت گرفتن سایر علوم از مدلسازی که خود متشکل از علوم کامپیوتر، ریاضیات و آمار است و شاخه‌های مختلف علوم اجتماعی تلاش برای طراحی سیاست‌هایی می‌کنند تا تحقق وضعیت مطلوب را ممکن سازند.

یک برنامه مناسب در طراحی سیاست‌های خوب و کارا خلاصه می‌شود که مسیر رسیدن به اهداف برنامه را هر چه بیشتر تسهیل نماید. امروزه با پیشرفت علم و فناوری، اقتصاددانان برای طراحی سیاست‌های مناسب از ابزار مدل‌سازی بهره‌فرآوان می‌برند و مدل‌سازی به یکی از بخش‌های اساسی در فرایندهای برنامه‌ریزی تبدیل شده است. مدل‌سازی در بخش‌های مختلف طراحی یک سیاست اعم از کارکرد و ارزیابی آن به کار گرفته می‌شود و در هر کدام دلالت‌های خاص خود را دارد.

آنچه که این اثر را در مقایسه با سایر منابع موجود در مورد برنامه‌ریزی متمایز می‌کند، نگاه متفاوتی است که نسبت به این مفهوم در خود جای داده است. در اغلب اثرها مفاهیم برنامه‌ریزی و جایگاه علمی آن در هاله‌ای از ابهام قرار دارد و یا اگر به عنوان مفهومی به آن پرداخته‌اند، آن مفهوم در زیرلایه‌های ضخیمی از فرمول‌ها و مدل‌های ریاضی پوشانده شده است که فهم آن را برای خواننده دشوار می‌سازد. در این اثر تلاش بر این است که این مفاهیم از لابه‌لای منابع معتبر این دانش بیرون کشیده شود و با بیانی ساده و روان در اختیار خوانندگان قرار بگیرد. شایان ذکر است که هدف این کتاب آموزش مدل‌سازی و یا مباحث اقتصاد بخش عمومی نبوده است بلکه زمانی که دلالت‌های این موضوعات در برنامه‌ریزی به عنوان یک کل منسجم وارد می‌شود، آن مفاهیم را در قالب جدیدی در می‌آورد که در این کتاب به آنها اشاره می‌شود.

در این مجموعه در کنار معرفی مدل‌های پر استفاده در برنامه‌ریزی در سطوح مختلف، به بحث‌های روش‌شناسانه پیرامون این مطلب نیز پرداخته‌ایم تا این مبحث مهم در برنامه‌ریزی را مانند سایر سرفصل‌های این کتاب از زوایای مختلف بررسی کرده باشیم.

در این اثر سعی بر این بوده است که ابتدا برنامه‌ریزی، جایگاه و ضرورت آن در ذهن خواننده روشن شود. سپس به سراغ تعاریف مختلفی که از برنامه‌ریزی ارائه شده است می‌رویم و تاریخچه و چگونگی تولد برنامه‌ریزی متعارف و تولید و غنای ادبیات موجود در این بحث را در یک سیر تاریخی مورد بررسی قرار می‌دهیم. نگاه ما به برنامه‌ریزی در ابتدا یک برنامه کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت است. همین‌طور تقسیم‌بندی دیگری برای برنامه‌ریزی از نظر سطوح ارائه شده که برنامه‌ریزی در سطوح مختلف کلان، بخشی و برنامه‌ریزی پروژه بوده است. در کنار این دو تقسیم‌بندی، برنامه‌ریزی از نظر ماهیت نیز با

توجه به دو مکتب تفکری بزرگ اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته است و آن را از نظر مکاتب سوسیالیستی و کلاسیک اقتصاد نیز بررسی می‌کند.

یکی از بخش‌هایی که می‌توان به جرأت ادعا کرد که تقریباً در منابع فارسی ادبیات آموزشی وجود ندارد، بخش طراحی سیاست‌ها و دلالت دانش مدلسازی در آن است. دانش سیاست‌گذاری دانشی است که بیش از ۶۰ سال از به‌وجود آمدن آن می‌گذرد، اما در کشور ما هنوز به صورت خاص؛ ادبیات مدونی برای آن به‌وجود نیامده است. در این اثر ابتدا بحث‌های مربوط به طراحی یک سیاست از صدر تا ذیل به‌طور کامل مطرح می‌شود و سپس نقش مدلسازی و دانش‌های وابسته به آن در سیاست‌گذاری تبیین می‌شود. در واقع این اثر بنا دارد تا تفکر اشتباهی را از بین ببرد که برنامه‌ریزی را در مدلسازی خلاصه می‌کند و بنا دارد تأکید کند که دانش مدلسازی تنها بخشی از برنامه‌ریزی است و پروسه برنامه‌ریزی بسیار بزرگ است که در آن اغلب دانش‌های علوم انسانی اعم از جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، انسان‌شناسی، روان‌شناسی، اقتصاد، مدیریت، حقوق و... نقش‌های کلیدی ایفا می‌کنند.

مطالعه این کتاب به علاقه‌مندان به این مباحث و کلیه دست‌اندرکاران سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در کشور توصیه می‌شود. امید است که با فعالیت بیشتر پژوهشگران در این زمینه، سطح این دانش در کشور بالاتر رفته و با تزریق فناوری‌های نوین و رسیدن به سطح دانش روز دنیا در این زمینه بتوان از این مهم استفاده لازم را برده و در توسعه و آبادانی کشور گام‌های بزرگتری برداشت.

دکتر مهدی صادقی شاهدانی

عادل قویدل

تابستان ۱۳۹۶

فصل اول

جایگاه دخالت دولت در نظام اقتصادی

مقدمه

گام اول در برنامه‌ریزی اقتصادی، شناخت جایگاه آن است. در واقع پیش از آنکه به چستی برنامه‌ریزی پردازیم ابتدا به دنبال آن هستیم که چرا برنامه‌ریزی وارد تعاملات اقتصادی روزه می‌شود. برای همین منظور باید از شرایط ایدئال کلاسیکی که متقدمین علم اقتصاد به دنبال آن بودند، فاصله گرفته و مشکلات و نارسایی‌هایی که در نظام‌های اقتصادی به وجود می‌آید را مدنظر قرار دهیم.

در این فصل ابتدا با نهاد دولت بیشتر آشنا خواهیم شد و در مورد دامنه اثرگذاری‌های آن در اقتصاد بحث می‌کنیم. در ادامه شرایطی را بررسی می‌کنیم که بازار به عنوان یک رکن مهم اقتصاد، کارایی مورد انتظار را از خود نشان نمی‌دهد و شکست بازار پدید می‌آید که دارای حالات مختلفی است. در ادامه این فصل عمده‌ترین حالاتی که بازار در آن توانایی فعالیت را ندارد و نیاز به ورود دولت می‌باشد را معرفی می‌کنیم. سپس در ادامه کاوش‌های خود؛ به دنبال شناخت ابزارهای دخالت دولت در اقتصاد هستیم چرا که با شناخت این ابزارها شیوه و دامنه اثرگذاری ما در اقتصاد تا اندازه‌ای روشن خواهد شد.

نکته‌ای دیگر که در این فصل باید به آن توجه شود آن است که دخالت‌های دولت خود ممکن است که هزینه‌آور باشند در صورتی که ممکن است این دخالت‌ها نامناسب و غیرعالمانه باشد. در این شرایط است که وجود دولت نیز کارایی خود را از دست می‌دهد و ممکن است که هزینه‌هایی را برای اقتصاد فراهم آورد.

دولت چیست؟

دولت با شکلی که امروزه آن را می‌شناسیم از اوایل قرن ۱۷ میلادی به وجود آمد. تا قرن ۱۹ میلادی زمان سپری شد تا اینکه در سایر نقاط جهان از آمریکای لاتین گرفته تا کشور ژاپن، استقراض این نهاد صورت گرفت و مطابق با ویژگی‌های آن جوامع به‌کارگیری شد. هدف اصلی اکثر این کشورها از به‌وجود آوردن دولت برای اهداف نظامی و کنترل‌های اقتصادی و همچنین آمادگی برای تقابل‌های نظامی بود. با توجه به تعریفی که بانک جهانی از دولت‌ها ارائه می‌دهد دولت نهادی برای استعمال قدرت سیاسی و مدیریت امور ملی در یک کشور می‌باشد (World Bank, 1989: p. 60).

دولت به عنوان نهادی که خدمات عمومی و اجتماعی ارائه می‌دهد، پدیده‌ای است که در جهان پذیرفته شده است و بعضی نظریه‌پردازان آن را تعالی جوامع بشری می‌دانند. هر چند حالاتی وجود دارد که در آن عدم بازدهی وجود دارد، اما سازمانی است که برای رسیدن به اهداف اجتماعی. البته همه آنها معتقدند که دولت ابزاری ضروری برای رسیدن به اهداف بشری است که توسط بخش خصوصی هیچگاه نمی‌توان به آن دست پیدا کرد. با ظهور دموکراسی در جوامع بشری این برداشت از دولت به‌وجود آمد که دولت برآمده از خود مردم است و افراد جامعه در فعالیت‌هایی که مربوط به آنهاست به صورت داوطلبانه به کمک دولت می‌شتابند. اگر دولت کسری بودجه سنگین به‌وجود آورد که باید آن را از طریق وضع مالیات بر مردم جبران کرد مردم به صورت داوطلبانه مالیات را می‌پردازند زیرا معتقدند که این بدهی به خودشان است. اما این منطق را نمی‌توان در همه موارد به‌کار برد زیرا دولت در فعالیت‌های خود دچار اشتباهاتی می‌شود که عده زیادی از مردم در آن دخل و تصرفی ندارند، هر چند آنها بودند که این دولت را با رأی خود بر سر کار آوردند (Rothbard, 2009a: p. 53).

پس اگر نمی‌توان دولت را به‌طور کامل از مردم تعریف کرد به‌طوری‌که تمام اشتباهات و کارهای درست آن از طرف مردم باشد، دولت را چگونه باید تعریف کرد؟ در واقع دولت سازمانی در جامعه است که تلاش می‌کند که در قلمرو اختیارات، از نیروها و منابع به‌گونه‌ای استفاده کند که از جامعه نگهداری لازم را انجام دهد. دولت تنها سازمانی است که منافع‌اش را با فروش کالا و خدمات همانند بنگاه‌های درون بازار به‌دست نمی‌آورد بلکه دولت با استفاده از اعمال قدرت و قانون می‌تواند برای خودش